

Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого

Монографія присвячена висвітленню стану проблем, що виникають під час допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого.

Окреслено методологію дослідження, що охоплює такі методи: історичний, соціологічний, системноструктурний, логіко-семантичний, формально-юридичний, методи аналізу й синтезу, порівняння, правового регулювання тощо.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, проаналізовано міжнародний досвід допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, студентів та широкого кола читачів.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО	8
1.1. Сучасний стан дослідження проблем допиту неповнолітнього потерпілого.	8
1.2. Допит неповнолітнього як слідча (розшукова) дія у кримінальному процесі України.	20
1.3. Міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід процесуальної регламентації допиту (опитування) неповнолітнього потерпілого.	32
Висновки до розділу 1.	56
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО	61
2.1. Час та місце допиту неповнолітнього потерпілого.	61
2.2. Порядок виклику неповнолітнього на допит та умови його проведення.	79
2.3. Учасники допиту неповнолітнього потерпілого.	87
Висновки до розділу 2.	95
РОЗДІЛ 3. ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОГО АБО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО	97
3.1. Налагодження психологічного контакту з малолітнім (неповнолітнім) потерпілим.	97
3.2. Застосування методів психологічної корекції щодо неповнолітнього потерпілого.	119
3.3. Тактичні прийоми проведення допиту неповнолітнього потерпілого.	128
Висновки до розділу 3.	151
ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
КК	– Кримінальний кодекс
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
НАВС	– Національна академія внутрішніх справ
НСРД	– негласні слідчі (розшукові) дії
КПК	– Кримінально-процесуальний (Кримінальний процесуальний) кодекс
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПТСР	– Посттравматичний стресовий розлад
СРД	– слідчі (розшукові) дії
США	– Сполучені Штати Америки
п.	– пункт
ч.	– частина
ст.	– стаття
с.	– сторінка

ПЕРЕДМОВА

Нині країна потерпає від зростання кількості кримінальних правопорушень, за таких реалій вкрай важливе збереження життєдіяльності не лише дорослих, а й дітей, оскільки без дітей людство перестане існувати.

За рік до військового протистояння, лише у 2021 році в Україні здійснено 97,2 тис. виїздів мобільних груп на повідомлення щодо реагування на факти домашнього насильства для його припинення, надання допомоги постраждалим та здійснення превентивних заходів стосовно кривдників. Під час з'ясування обставин щодо цих викликів встановлено, що постраждалими від домашнього насильства стали 3,6 тис. дітей. До того ж, варто зазначити, що упродовж 2021 року Національна поліція розслідувала 4,2 тис. кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями, які пов'язані з насильством щодо дітей. Невтішні статистичні дані, за якими стоять дитячі долі, зумовили на практиці один із важливих напрямів у діяльності Національної поліції – написання програм, спрямованих на захист прав і законних інтересів дітей¹.

Для реалізації таких програм створено Управління ювенальної превенції, яке займається розробленням проєктів із красномовними назвами: «Почуємо кожного», «Діти. Поліція. Безпека», «Безпечна школа», «Відповідальність починається з мене!».

Варто підкреслити, що з часу запровадження на території України воєнного стану, а саме з 24 лютого 2022 року, станом на 19 липня 2023 року до органів Національної поліції надійшло 15 274 звернення про безвісне зникнення 15 969 дітей².

¹ Звіт про стан виконання у 2021 році Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Міністерство юстиції України : сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zvit-pro-stan-vikonannya-u2021-rotsi-planu-zahodiv-z-realizatsii-natsionalnoi-strategii-reformuvannya-sistemi-yustitsii-schodo-ditey-na-period-do-2023-roku>

² Лист Управління ювенальної превенції Національної поліції України від 17 лип. 2023 р. №1326/58/01/01-2023. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%A3%D0%AE%D0%9F%20%D0%9D%D0%9F%D0%A3%20%201326_58_01_01-2023%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2019.07.2023_%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E_%D0%97%D0%86.pdf

З метою підтвердження реалізації вказаних вище програм, опираючись на статистичні дані, зауважимо, що майже 16 тис. заяв і повідомлень щодо безвісного зникнення неповнолітніх, упродовж першої доби було розшукано 96 % дітей¹.

Отже, запровадження дієвого механізму захисту прав неповнолітніх передбачає міжвідомчу взаємодію, забезпечення системної роботи та виконання стратегії реформування системи юстиції щодо дітей, тому необхідно невпинно забезпечувати комплексний підхід не лише під час реформування, а й шляхом удосконалення підготовки необхідних фахівців, залучених, зокрема, до виконання профілактичних та корекційних програм, а також ведення грамотного, вираженого допиту в межах кримінального провадження.

Зауважимо, що «за координації Міністерства юстиції робочими групами Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх розроблено проекти, що потребують остаточного погодження... виконання завдання уповільнилось через об'єктивні причини, пов'язані із введенням карантинних заборон та воєнного стану в країні»².

Очевидний той факт, що останнім часом через постійний цейтнот працівників правоохоронних органів, вирішення питань якісного нетравматичного допиту займаються не надто скрупульозно. Одне із триєдиних завдань кримінального провадження постійно превалює, а саме швидкість під час розслідування поглинає бажання відповідного спілкування з дитиною, що стала потерпілою, яке не буде травмувати її психіку. У свою чергу, будь-яка поспішність спричиняє появу помилок у процесі комунікації, з подальшим імовірним травмуванням дитини і порушенням морально-етичних стандартів внутрішньої та зовнішньої комунікації.

Водночас законодавству, що регламентує порядок здійснення допиту такої вразливої категорії дітей, приділяють багато уваги, особливо з огляду на вимоги Конвенції про

¹ Звіт про стан виконання у 2021 році Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Міністерство юстиції України : сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/zvit-pro-stan-vikonannya-u--rotsi-planu-zahodiv-z-realizatsii-natsionalnoi-strategii-reformuvannya-sistemi-yustitsii-schodo-ditey-na-period-do-2023-roku>

² Там само.

права дитини, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй (ООН), що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та інших міжнародних стандартів, дружніх до дитини.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ

ЗАСАДИ ДОПИТУ

НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО

1.1. Сучасний стан дослідження проблем допиту неповнолітнього потерпілого

28 червня 1985 р. прийнята Рекомендація Комітету Міністрів № 11 (85)11 «Про положення жертви злочину в системі кримінального права і процесу» [154]. У цьому документі підкреслена думка про те, що прийшов час повернути систему правосуддя обличчям до потерпілого і включити до правовідносин не тільки таких суб'єктів, як держава і злочинець, але й відвести належне місце жертві злочину з метою полегшення, а не створення проблем для цієї категорії осіб. Йдеться про те, щоб приділяти більше уваги заподіяній потерпілому шкоді та вживати заходи, які спрямовані на задоволення його потреб на всіх стадіях кримінального процесу, зважаючи на положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими [66].

Слідчі (розшукові) дії у кримінальному процесі України посідають визначальне місце серед засобів здобуття доказової інформації.

Одна з обов'язкових слідчих (розшукових) дій, від якої залежить ефективність досудового розслідування та кримінального провадження в цілому – допит потерпілого.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України, «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду...» [82].

На нашу думку, варто внести зміни до ст. 55 КПК України та замінити термін «потерпілий» на гендерно адекватний термін «потерпіла особа».

Питаннями, що стосуються наукового пізнання та дослідження такого суб'єкта, як потерпілий, справедливо займається – віктимологія. Це поняття походить від латинського “victima”

та грецького “logos” та тлумачиться як наука про жертву або потерпілого. В юриспруденції термін «віктимологія» ми розуміємо вужче, тобто як науку про потерпілу від кримінального правопорушення особу.

Оскільки кримінальне право та кримінальний процес складають, так би мовити, єдине ціле, то поняття потерпілого варто визнати єдиним для цих галузей права, хоча функції поняття потерпілого в них різні. У кримінальному праві це поняття необхідне для визначення меж кримінальної відповідальності та диференціації (індивідуалізації) відповідальності.

Дійсно, поняття «потерпілий» єдине для всіх дисциплін кримінального циклу. Визначення цього поняття має бути відображено в кримінальному процесуальному законі. Однак це не обмежує загального поняття потерпілої особи, одним з яких є віктимний потерпілий. Отже, віктимологія – це частина вчення про потерпілого, а віктимність – не обов'язково ознака всіх потерпілих осіб, не їх загальна риса.

Віктимність окремого потерпілого є реалізована злочинним актом передумова (схильність), здатність при певних умовах стати жертвою правопорушення або, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де їй було об'єктивно можливо запобігти.

У своїй роботі ми будемо мати можливість дослідити поняття потерпілого неповнолітнього не лише з позиції кримінального процесу, оскільки тема заслуговує на синергетичний підхід до розв'язання нагальних проблем злочинності щодо дітей.

Регулюванню відносин, пов'язаних із дітьми під час кримінального провадження, присвячено окремі норми національного законодавства, зокрема, такі положення: ст. 1 Кримінального процесуального кодексу (КПК): кримінальне провадження визначається національним законодавством та міжнародними договорами; ст. 484–502 КПК: кримінальне провадження щодо неповнолітніх осіб; ст. 484, розділ 2 КПК: «запобігати негативному впливу на неповнолітню особу»; ст. 19, розділ 2 Закону «Про міжнародні договори України»; ст. 9, розділ 2 КПК: «відповідати вимогам міжнародних договорів»; ст. 9, розділ 4 КПК: «переважають положення міжнародного договору» [82].

На міжнародному рівні такими документами є нижче зазначені.

Конвенція про права дитини [64] (CRC) – *жорстке право*. Вона містить важливі норми: ст. 3 – найкращі інтереси дитини завжди першочергові; ст. 12 – право бути почутим; ст. 37 – позбавлення волі як крайній захід і на найкоротший час; ст. 39 – відновлення та реінтеграція дітей-жертв; ст. 40 – справедливий суд та ресоціалізація / реінтеграція підозрюваних дітей.

На рівні Організації Об'єднаних націй (ООН): Керівні принципи правосуддя у справах, що стосуються дітей-жертв та свідків [59]; Економічна та соціальна рада ООН (ECOSOC) 2005/20 – *м'яке право*; Пекінські правила (про правосуддя, дружнє до дитини, 1985 р.) *м'яке право*.

На рівні Ради Європи: Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) – *жорстке право*; ст. 8, частина 2, ст. 9, частина 5 КПК: «враховуйте практику ЄСПЛ»; Лансаротська конвенція (про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації, 2007 р.) – *жорстке право*; Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) – *м'яке право*.

Щодо посадових осіб, задіяних у системі правосуддя щодо неповнолітніх, постає питання про те, що вони повинні мати належну кваліфікацію, про що зазначено в ст. 31, ч. 10 СРС: «суддя, уповноважений проводити кримінальне провадження щодо неповнолітніх»; ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [148]; ст. 484, ч. 2 – «спеціально уповноважений слідчий поліції».

Визнаючи вагоме значення фахівців досліджуваної сфери, перейдемо до власне характеристики потерпілої малолітньої або неповнолітньої особи.

У цій монографії розглянемо питання допиту фізичної особи, яка є потерпілою, причому виключно дитини, тобто малолітньої або неповнолітньої фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано хоча б один із перелічених в ч. 1 ст. 55 КПК видів шкоди. Зрозуміло, що майнова або фізична шкода зумовлює й моральну шкоду автоматично, оскільки фізичній особі завжди паралельно з будь-якою шкодою завдаються й душевні страждання, що і є виявом моральної шкоди.

Правомірно, визнати й відсутність як таких термінів: «дитина», «дитина у контакті з законом», «дитина у конфлікті з законом» у чинному КПК України. Але історично категорію «дитина» у праві прийнято розглядати як запозичену й таку, що активно використовується з наступних міркувань.

Відповідно до Конвенції про права дитини, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [64].

Згідно із КПК України, «неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», а «малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [82, с. 14]. Отже категорії «дитина», «неповнолітній» та «малолітній» певною мірою перетинаються.

У психологічній науці загальноприйнята вікова періодизація передбачає такі етапи: новонароджені (до 1 року), раннє дитинство (від 1 до 3 років), дошкільний вік (3–7 років), молодший шкільний вік (7–11 років), підлітковий вік (11–15 років), рання юність (15–17 років). Для чіткого розуміння та конкретизації ми вбачаємо правильним використовувати поняття «дитина», оскільки воно охоплює весь віковий діапазон (до 18 років) [62, с. 28].

Як зазначає В. Федяєва, спираючись на праці психоісторика Г. М. Коджаспирова, «Дитинство – віковий етап розвитку людини. За віковою періодизацією в педагогіці дитинством є період до 11 років, що включає: період немовляти – до 1 року, раннє дитинство – до 3 років, дошкільний вік – до 7 років, молодший шкільний вік – до 10–11 років» [184].

Отже, аналіз різних підходів до дитини, а саме саме термінологічне визначення дитинства, серед яких фактично немає свідомо неправильних і абсолютних тверджень, допомагає виробити неідеалізований, недогматичний погляд на теорії різних як вітчизняних, так і зарубіжних учених, допомагає мислити об'єктивно й неупереджено, знаходити реальні успіхи й прорахунки в методах дослідження історії дитинства [184].

Слово «контакт», відповідно до тлумачного словника, означає «спілкування, звязок, тісні стосунки» [17, с. 567].

Категорія «закон» означає «нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини

шляхом встановлення загальнообов'язкових правил, прийнятий в особливому порядку (законодавчим органом влади), або безпосередньо народом» [49].

Отже, поняття «дитина, яка перебуває у контакті з законом» означає людську істоту до досягнення 18-річного віку, яка має відношення, зв'язок із законом. Маємо на увазі дитину потерпілу або свідка.

Вищезазваний термін «дитина, яка перебуває у контакті з законом», незважаючи на відсутність його закріплення у КПК України, доволі поширений. Цей термін узгоджується з іншим терміном: «дітей у конфлікті з законом». За своїм змістом вони протилежні. В одному випадку йдеться про потерпілих або свідків, в іншому – про правопорушників.

З'ясувавши еволюцію основних термінів роботи: «дитина», «неповнолітній», «малолітній» та «дитина у контакті з законом», варто зазначити, що допит потерпілої дитини є винятковим заходом та видається таким, що не є стандартним у своїй реалізації заходом.

Окрім того, допит потерпілого здебільшого передує допиту інших суб'єктів та проведенню інших слідчих (розшукових) дій.

Як свідчать результати опитування, серед широкого загалу потерпілих осіб, які були допитані, дітей до 30 %, тобто відносно невелика кількість. Проте саме вони часто єдині, хто володіє надважливою інформацією щодо злочинців, що може суттєво вплинути на розслідування в цілому. З іншого боку, чого варта ефективність розслідування, якщо ціною допиту може стати травматизація дитини? На ці та інші дотичні питання спробуємо отримати відповіді.

На наше переконання, для кримінально-процесуальних відносин бажане використання гендерно зумовленої (адекватної) термінології, а саме замість слів «потерпілий малолітній / неповнолітній» слід використовувати «потерпіла малолітня / неповнолітня особа».

Крім цього, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453 «Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року зазначено, що одним із основних напрямів держави є забезпечення захисту дітей від насильства. Йдеться, зокрема,

Книги, які можуть вас зацікавити

Початок кримінального провадження: поради адвоката

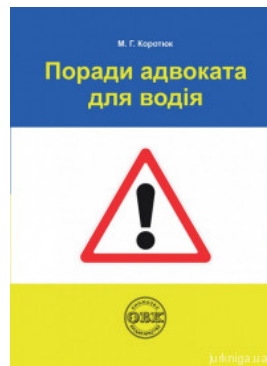
Стажист адвоката. Стажування. Навчально-практичний посібник

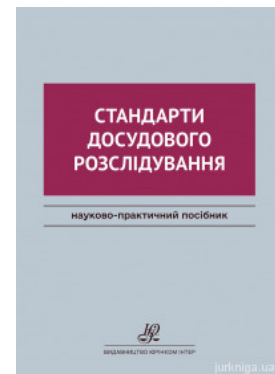
Кваліфікаційний адвокатський іспит. Практична частина

Процесуальні документи у цивільному судочинстві: письмові заяви учасників провадження по суті справи, письмові заяви учасників, справи із...

Поради адвоката для водія

Стандарти досудового розслідування

Перейти до галузі права
Кримінальне право та процес

[Перейти на сайт →](#)